

ENDÜLÜS'TE REİS EBÛ OSMAN SAİD B. HAKEM'İN MENÛRKA ADASI VALİLİĞİ

Yrd.Doç.Dr. Lütfi ŞEYBAN
Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Endülüs'ün doğusunda Akdeniz'de yer alan el-Cezâiru's-Şarkıyye (Balear Adaları) içindeki Menûrka (Menorca) adası, Ebû Osman'ın valilik yaptığı yerdir. Onun zamanında Endülüs Muvahhidler'e bağlı bir eyâlet konumundadır ve tahtta Abdullah b. el-Mansûr el-Âdil (1224-1228) oturmaktadır. Ebû Osman, 1233 yılında adalar içinde hacim bakımından Meyûrka'nın ardından ikinci sırada yer alan Menûrka adasının vâililiği konumuna yükselmiş ve Kral I. Jaime Meyûrka'yı aldığı anda onunla anlaşma yolunu seçmiş ve yarım asır kadar yerinde bırakılmıştır. Kendisi şâir ve âlim bir kişiliğe sahip olarak Mağrib, Endülüs ve Hristiyan ülkelerden âlim, tüccar pek çok insanı Menûrka'ya çekmiştir. Devrinde adada güvenlik, adalet ve refah düzeyi oldukça yükselmiş olduğundan kendisi tebeası tarafından "er-Reîs" lakabıyla anılır olmuştur. 680/1281 tarihinde vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reis Ebû Osman,Vali, Menûrka Adası.

ABSTRACT

al-Rais Abu Osman Said b. Hakem's Governorship of Menorca Island in Andalusia

al-Cazair al-Sharqiyya (the Balearic Islands) is located in the east of Andalusia. Menorca Island is the place where Abu Osman has governed. In his time, Andalusia was a province of al-Muwahhids and Abdullah b. al-Mansur al-Adil (1224-1228) was sitting on the throne. Abu Osman became governor of the Menorca Island in 1233. When King Jaime the First occupied the Mallorca Island, Abu Osman preferred to make a treaty with the king and consequently he was left in his place for half century. As having a character of poet and scholar, he was attracting a lot of scholars and merchants to Menorca from al-Maghrib, Andalusia and the Christian countries. In his time, the level of security, justice and welfare rised very much in the island. So, people gave him al-Rais nickname. He died in 680/1281.

Key Words: al-Rais Ebu Osman, Governor, Menorca Island.

GİRİŞ

Ebû Osman'ın yaşadığı devir, Endülüs'ün 1147-1248 yılları arasında Mağrib (Kuzey Afrika) coğrafyasında Merakeş¹ (Merrâküş) merkezli Muvahhidler'e (1130-1269) bağlı bir eyâlet konumunda olduğu dönemdir. Hı-

¹ Pierre de Cenival, "Merakeş", İA, MEB, VII, 738-51.

ristiyan İspanya kralları Endülüs Müslümanlarına karşı Reconquista hareketini hızlandırmış ve Hıristiyanlar Gırnata (Granada) ve çevresindeki birkaç küçük şehir dışında hemen bütün Endülüs'ü ele geçirmişlerdir.

Emevî döneminin sona ermesinin (1231) ardından Kuzey Afrikalı Müslüman devletler Murâbitlar ve Muvahhidler'in zoruyla birleştirilen Endülüs, XIII. yüzyılın başlarından itibaren çözülmeye yüz tutan Muvahhidler'den sonra güney ucunda sadece Gırnata Emîrliği ile sınırlı kalmış ve bu emîrliğin 1492 yılında sona ermesiyle Endülüs'te Müslümanların siyasi varlığı sona ermiştir.

A. Ebû Osman'ı Menûrka Adası 'Reis'liğine Taşayan Süreç

Bugün Balear Adaları adıyla bilinen Akdeniz adaları, Endülüs'ün doğusunda yer aldığı için Endülüs tarihi kaynaklarında el-Cezâiru's-Şarkıyye yani doğu adaları adıyla bilinir. Vizigot ve İspanyol kaynaklarında ise Baleares veya Islas Baleares adıyla anılmaktadır. Adalar Cezîretü Meyûrka (Majorca, Mallorca), Cezîretü Menûrka (Menorca), Cezîretü Yâbise (Ibiza) ve el-Ferentîre'den (Şerîşü'l-Ferentîre, Xeres, Jerez de la Formentera) müteşekkildir. Ebû Osman Saîd b. Hakem b. Ömer b. Hakem el-Emevî el-Kureşî, el-Cezâiru's-Şarkıyye içinde ikinci büyük ada olan Menûrka'da hâkimiyet tesis etmiştir.²

Gerçekte Ebû Osman, Endülüs'ün batısında küçük bir kasaba olan Tabîre'dendir (Tavira) ve orada doğmuştur.³ Ancak, doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Girgin, hırslı ve cesur biri olduğu bilinmektedir. Endülüs ve Mağrib'in pek çok yerini gezip görmüş, daha sonra Meyûrka'ya gelmiş, miladi 624/1226 yılında da Menûrka'ya vergi toplama ve ordunun işlerini yürütme görevine tayin edilmiştir. O dönemde Endülüs, Muvahhidler'e bağlı bir eyâlet konumundadır. Muvahhid tahtında ise Abdullah b. el-Mansûr el-Âdil (1224-1228) bulunmaktadır.⁴

Ancak, 1212 yılında yaşanan İkâb (Las Navas de Tolosa) yenilgisi⁵ ardından hem devletin Mağrib'teki merkezinde hem de Endülüs'te Muvahhid hâkimiyeti kısa sürede çözülmeye yüz tutmuş ve Endülüs'te üçüncü Mülûkü't-Tavâif yani beylikler dönemi başlamıştı. Daha İkâb hezîmeti yaşanmadan evvel el-Cezâiru's-Şarkıyye, Muvahhidler'in muhâliflerinden İbn Gâniye tarafından ele geçirilmişti. Eski Emevî çağlarına göre çok güçlü hale gelmiş bulunan Hıristiyan-

² Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Ebbâr (ö.658/1260), el-Hulletü's-siyerâ fi terâcimi's-suarâ' min a'yâni'l-Endelüs ve'l-Mağrib, haz. Ali İbrahim Mahmud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 332; Muhammed b. Abdülmün'im el-Himyerî (ö.727/1327), er-Ravdu'l-mi'târ fi haberî'l-aktâr, tahkik: İhsan Abbâs, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1984, s. 567; Lisânüddin Muhammed b. Abdullah el-Gırnâtî İbnü'l-Hatîb (ö.776/1374), A'mâlü'l-a'lâm fimen büyia kable'l-ihtilâm min mülûki'l-İslâm ve mâ yetealleku bizâlike mine'l-ke'lâm, tahkik: Seyyid Kesrevî Hasen, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 244; Muhammed Abdullah İnân, Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs: Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs, Kâhire, Mektebetü'l-Hâncî, 1990, V, 408-409

³ İbnü'l-Ebbâr, s. 332

⁴ Abdullah İbnü'l-Mansûr el-Âdil dönemi konusunda bilgi için bkz. Lütfi Şeyban, Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 288 vd.

⁵ İkâb savaşı konusunda geniş bilgi için bkz. Lütfi Şeyban, Reconquista, s. 275 vd.

lar⁶ ile ittifaklar yaparak Muvahhidler'e karşı direnen İbn Gâniye 1203 yılında güçlü bir askeri harekâtla bertaraf edilmiş ve el-Cezâiru's-Şarkıyye yeniden Muvahhid hâkimiyetine geçmişti.⁷

Ebû Osman'ın Menûrka adasında bağımsız bir lider olarak kalmasına yol açan gelişmelere gelince, bu Endülüslülere nisbetle çok daha güçlü durumda bulunan Hıristiyan İspanya krallıklarının Müslümanlara karşı yürüttükleri Reconquista hareketiyle doğrudan ilgilidir. 1212 Yılında gerçekleşen İkâb yenilgisinin ardından Endülüs hızlı bir yokoluş girdâbına sürüklenmeye başlamıştı. Kısa sürede Endülüs'ün Gırnata dışında bütün büyük şehirlerinin düşmesiyle neticelenecek olan Reconquista'nın bu son safhasında, el-Cezâiru's-Şarkıyye'nin kaybı 1229 yılı sonunda gerçekleşmiştir. Olayın gelişimi ise şöyledir..

Hıristiyan Kastilyalılar Endülüs'ün orta bölgesinde büyük işgaller gerçekleştirirken, Aragon kralı I. Jaime el Conquistador (1213-1276) da Endülüs'e karşı ilk büyük saldırısını yapmak üzereydi. Aragonluların hedefi, idarî bakımdan Belensiye eyâletine bağlı olan el-Cezâiru's-Şarkıyye idi. Bu bölgeyi Muvahhidler 1203 tarihinde Benî Gâniye'nin elinden almışlardı.⁸

Aragonlular ile İtalyan denizciler, bu adaları alarak Müslüman denizcilerin Hıristiyan sâhillerine yapmakta oldukları saldırıları durdurmayı evelden beri istiyorlardı. Bu arzuyu şiddetle benimsemiş olan Papalık da, bu konuda Hıristiyan devletlerini teşvik ediyordu. Nitekim, Hıristiyanlar 1116 tarihinde bu adaları işgal etmişler, ancak Murâbitlar kısa süre sonra geri almayı başarmışlardı. Bilhassa Aragonlular, topraklarının karşısında yer alan bu adaları almayı, deniz ulaşımı ve ticaretini geliştirmek bakımından çok arzuluyorlardı. Bu arzuyu gerçekleştirmek için, adaların güvenliğiyle görevli bir gemiye saldırdılar. el-Cezâiru's-Şarkıyye vâlisi Ebû Yahya b. Yahya et-Tinenmâli'nin filosu ile aralarında birkaç çarpışma yaşandı. Bundan sonra kral, adaları almaya karar verdi.⁹

Kral I. Jaime, 5 Eylül 1229 tarihinde Barselona kontunu Meyûrka adasını almaya sevk etti. Vâli Ebû Yahya, savunma önlemlerini aldı ve düşmana karşı koydu. Ancak, etkili olamadı ve düşman adaya ayakbastı. İlk çarpışmada Hıristiyanlar büyük bozguna uğradılar. Fakat, geriden gelen destekle Meyûrka kalesini kuşattılar. Susuzluk yüzünden savunma daraldı ve vâli kaleyi teslim etme karşılığı adadan sâlimen çıkışlarına izin verilmesini istedi. Düşman buna izin vermeyince savunmaya devam etti.

Sonunda var güçleriyle büyük bir saldırı gerçekleştiren Hıristiyanlar, Müs-

⁶ Muvahhidler Döneminde Hıristiyan İspanya krallıklarının durumu konusunda geniş bilgi için bkz. Lütü Şeyban, Reconquista, s. 197 vd.

⁷ Benî Gâniye ve el-Cezâiru's-Şarkıyye'de İbn Gâniye konusunda daha fazla bilgi için bkz. Lütü Şeyban, Reconquista, s. 270-272

⁸ Himyerî, s. 568

⁹ Joseph F. O'callaghan, A History of Medieval Spain, Cornell University Press, Ithaca 1975, s. 345 vd.

lümanların sıkı direnişine rağmen kaleye girmeyi başardılar ve kral, 1 Ocak 1230 (13 Safer 627) tarihinde ordusunun önünde şehre girdi. Bu başarısı sebebiyle, kendisine El Conquistador (fâtilh) lâkâbı verildi. Hıristiyanlar, 24 bin civarında Müslümanı katlettiler. Vâliyi de 45 gün süren işkenceden sonra öldürdüler. Vâlinin 12 yaşındaki oğlunu ise vaftiz ederek adını Don Jaime koydular. Ancak, savaş henüz bitmemişti.¹⁰

Ebû Hafs b. Sîrî adındaki Müslüman kumandan, orduyu tekrar toparlayarak sonuna kadar direnmeye karar verdi. Yapılan birkaç çatışma sonunda o da şehit düşünce, ada tamamen Aragon'a kaldı (628/1231). Böylece, 5 asır İslam hâkimiyetinde kalmış olan Meyûrka adası, kaybedilmiş oldu. Meyûrka'nın ardından, el-Cezâiru's-Şarkıyye'nin diğer adaları da birer birer düştüler. Bunlardan Yâbise (Ibiza) adası 5 ay süren direnişin ardından 1235 yılında, Müslümanların boşaltmış olduğu küçük el-Ferentîre adası da aynı yıl içinde kaybedildi.

Menûrka adasına gelince, adalar içinde hacim bakımından Meyûrka'nın ardından ikinci sırada yer alan adanın 1233 yılında vâlisi konumuna yükselen Ebû Osman, Kral I. Jaime Meyûrka'yı aldığı anda hemen kral ile anlaşma yolunu seçti. Halkıyla birlikte adada bırakılması ve adaya hiçbir Hıristiyanın yerleştirilmemesi koşuluyla, krala bir kale yanında yıllık haraç vermeyi teklif etti. Teklifi kabul edildi ve yarım asır kadar, adâletle hükmetmekte olduğu adasında bıraktı.¹¹

B. Ebû Osman'ın Menûrka Hâkimiyeti Dönemi

Muvahhidler'in Endülüs'teki idaresi zayıfladıkça ülkede iç karışıklıklar daha çok görülüyordu. el-Cezâiru's-Şarkıyye'de de huzursuzluklar meydana gelince Ebû Osman fırsatı değerlendirerek Kadı Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Hişam'ı bertaraf etti ve Menûrka adasına sahip oldu. Bu oldu bittiyi kabul etmek durumunda kalan adaların vâlisi Ebû Yahya tarafından da adaya vâli olarak atandı.¹²

Ebû Osman, fazîletli bir şâir ve çok yönlü bir âlim kişiliğe sahipti. Hadis, lügat, edebiyat, şiir ve hatta tıp alanlarında iyi eğitim almıştı. Şiirlerinden bir kısmı bazı kaynaklarda yer almıştır. Mağrib, Endülüs ve Hıristiyan ülkelerden âlim, tüccar pek çok insan onun ilim meclisi ve dostluğuna hayran oldukları için adasına gelir giderdi. Esârete düşen bilginler ve şâirler onun ödediği fidyeler sayesinde özgürlüklerine kavuşurlar ve adaya onun yanında toplanırlardı. Ada halkının idaresinde İslam şerîatı üzere hareket etmede titizlik gösterirdi. Onun idaresi zamanında adada güvenlik, adalet ve refah düzeyi oldukça yükselmışti.

Bütün Endülüs şehirlerindeki idarecilerin yaptığı gibi, Ebû Osman Menûrka'da tebeası arasında din, dil ve ırk ayrımı yapmaksızın herkese âdil

¹⁰ O'Callaghan, History, s. 346-348

¹¹ Himyerî, s. 567-568; O'Callaghan, History, s. 215, 340, 343, 366

¹² İbnü'l-Ebbâr, s. 332; İbnü'l-Hatîb, II, 244

muamele ederdi. Gerçekte bu bir İslâmî gelenektir ve Müslüman olan idareciler, sadece insani bir hoşgörû uygulaması olarak değil İslam dininin bir gereği olarak zimmî hukukunu uygulamak durumundaydılar. Endülüs coğrafyasında hâkim olan İslâmî geleneğe uygun şekilde idarecilik görevini yürütmesi yanında, kendine has karakteri sebebiyle de Ebû Osman tebeası tarafından "er-Reîs" lakabıyla anılırdı.¹³

Bazı kaynaklarda Ebû Osman'ın ilim ve şiir erbâbına düşkün olması yanında, siyasette acımasız ve kan dökücü olduğunu kaydetmektedirler. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla Ebû Osman'ın acımasızca cezalandırmaktan çekinmediği durumlar içki içenlerle ilgilidir. Nitekim, kendi ifadesi bunu doğrular mahiyettedir:

*"... bu adanın (kendi adası Menûrka'yı kastediyor) üzümü boldur ve insanlar sarhoş edici şarapları içip sarhoş oluyorlar, ondan sonra da kendilerini kaybedip (halka musallat oldukları için, halk da) bize düşman kesiliyor."*¹⁴

Ebû Osman, elli yılı aşkın süre adada hüküm sürdükten sonra 680 (1281) tarihinde vefât etti ve yerini oğlu Ebû Amr Hakem b. Saïd aldı. Babasının özelliklerine sahip biri olarak idarede aynı siyâseti sürdürmesine rağmen, dış etkenler yüzünden hükmü uzun sürmedi. Çünkü, Aragonlular artık adayı almaya karar vermişlerdi. 1287 Yılında adanın işgali gerçekleşince Müslümanlar adadan sürüldüler ve böylece el-Cezâiru'-ş-Şarkıyye adıyla anılan Endülüs'ün doğu adaları kesin olarak Hıristiyanların eline geçmiş oldu. Ebû Osman'ın oğlu Ebû Amr ise, ailesiyle birlikte önce Sebte'ye (Ceuta) geçti. Oradan deniz yoluyla Tunus'a geçerken gemi battı ve bütün aile üyeleriyle birlikte denizde kayboldu.¹⁵

SONUÇ

Ebû Osman'ın liderlik yıllarında yaşananlar, gerçekte Endülüs'ün merkezî gücünü yitirdiği dönemlerde görülen sıradan olaylardır. Hangi ırktan veya dinden olursa olsun bütün toplumlarda görüldüğü gibi, Endülüs'te de yerel idareci aileler merkezî idarenin zaaflarından yararlanarak kendi başına buyruk hareket etmek için her fırsatı değerlendirmişlerdir. Reis Ebû Osman da bu geleneğin dışında hareket etmemiştir. Bu bir insanî zaafıdır ve güçlü devlet olma önünde en büyük engellerden biridir.

Ancak, buna farklı bir açıdan bakıldığında görülecektir ki, kendi bölgelerinde müstakil hareket etme temayülünde olan yerel idareciler, devlet merkezinde ortaya çıkan yönetim zaafının neden olduğu zayıf dönemlerde, yine de Müslüman toplumu iç ve dış tehlikelere karşı belli oranda koruma işlevini icra etmişlerdir.

¹³ İbnü'l-Ebbâr, gös. yer; Himyerî, s. 549; Karş. İnân, V, 409; Titus Burckhardt, Moorish Culture in Spain, McGraw-Hill Book Company, New York 1972, s. 23

¹⁴ İbnü'l-Hatîb, II, 244-245

¹⁵ İbnü'l-Hatîb, II, 245-246; Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî et-Tilemsânî (ö. 1041/1631), Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsü'r-ratîb ve zikri vezîrihâ Lisâniddîn İbni'l-Hatîb, nşr. Yusuf Muhammed Bukâî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998, V, 358 vd.

Ayrıca, Endülüs Emevîleri zamanında olduğu gibi merkezî idarenin güçlü olduğu dönemlerde özellikle kültür ve sanat faaliyetleri daha çok başkentte yoğunlaşır. Buna karşın, Mülûkû't-Tavâif dönemi gibi merkezî idarenin çözüldüğü dönemlerde ise bu tür faaliyetler hemen bütün şehirlere yayılır. Yani, siyasi birlikten mahrumiyet, birçok bakımdan olumsuz sonuçlara yol açarken, kültürel açıdan bir zenginliği beraberinde getirebilmekteydi. Ebû Osman döneminde Menûrka adasında yaşanan gelişmeler de bunun örnekleri arasındadır.

Bütün iç çatışmalarına ve İspanya Hıristiyan krallıklarına karşı verdikleri savunma mücadelelerine rağmen Endülüslüler, siyasi alanda sergiledikleri dağınık görünümün aksine, Reis Ebû Osman örneğinde de açıkça görüldüğü gibi kültür, sanat ve ticaret alanlarında çağının öncülüğünü hemen kimseye kaptırmamışlardır.¹⁶

Kaynaklar:

- » BURCKHARDT, Titus, *Moorish Culture in Spain*, McGraw-Hill Book Company, New York 1972
- » CENIVAL, Pierre de, "Merakeş", *İA*, MEB, VII, 738-51.
- » HİMYERİ, Muhammed b. Abdülmün'im (ö.727/1327), *er-Ravdu'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, tahkik: İhsan Abbâs, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1984.
- » İBNÜ'L-EBBÂR, Muhammed b. Abdullah (ö.658/1260), *el-Hulletü's-siyerâ fî terâcimi's-şuarâ' min a'yâni'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, haz. Ali İbrahim Mahmud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- » İBNÜ'L-HATİB, Lisânüddin Muhammed b. Abdullah el-Girnâti (ö.776/1374), *A'mâlü'l-a'lâm fîmen bûyia kable'l-ihtilâm min mülûki'l-İslâm ve mâ yetealleku bizâlike mine'l-keâm*, tahkik: Seyyid Kesrevî Hasen, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II, Beyrut 2003.
- » İNÂN, Muhammed Abdullah, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs: Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, V, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1990.
- » MAKKARÎ, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilemsânî (ö. 1041/1631), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikri vezîrihâ Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, nşr. Yusuf Muhammed Bukâî, Dâru'l-Fikr, V, Beyrut 1998.
- » O'CALLAGHAN, Joseph F., *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, Ithaca 1975.
- » ŞEYBAN, Lütüfi, *Mudejares & Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri*, İz yayınları, İstanbul 2007.
- » ŞEYBAN, Lütüfi, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

¹⁶ Endülüs tarihi, kültürü ve sanatı konusunda geniş bilgi ve bibliyografya için bakınız: Lütü Şeyban, (Çevrimiçi) www.endulus.net; Endülüs tarihinin Osmanlı Devleti ile ilişkisi konusunda ise Türkiye'de yapılan ve Osmanlı arşiv belgelerine de dayanan ilk çalışma olma özelliğine sahip olan şu esere bakılabilir: Lütü Şeyban, *Mudejares & Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri*, İz yayınları, İstanbul 2007